

5. Holenkova Z. Stanovlenye hrazhdanskoho obschestva y sotsyal'naia stratyfykatsiya // Z. Holenkova / Sotsys. – 1995. -№6. –pp. 34-42.
6. Hrazhdanskoe obschestvo: ystoky y sovremennost'. – SPb., 2002. – 296 p.
7. Hromadianyn [Elektronnyj resurs] / Vil'na filosof's'ke entsyklopediia: Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
8. Hromadians'ke suspil'stvo [Elektronnyj resurs] / Vil'na filosof's'ka entsyklopediia: Rezhym dostupu: <http://uk.wikipedia.org/wiki>
9. Hromadians'ke suspil'stvo / Nauch. Red. V.H. Smol'kov. – M.: 1993. – 265 p.
10. Kin Dzh. Hromadians'ke suspil'stvo. Stari obrazy, nove bachennia. – K., 2000. – 391 s.
11. Kolodij A. F. Istorychna evoliutsiia hromadians'koho suspil'stva ta uiavlen' pro n'oho (formuvannia idealu) // A. Kolodij / „Y”. – 2001. - №21. – pp. 3-33
12. Kochetkov F.P. Pro formuvannia hromadians'koho suspil'stva // A. Kochetkov / Sotsial'no-politychni nauky. – 1992. - №1. – pp.11-21.
13. Patnem Robert. Tvorennia demokratii. Tradytsii hromadians'koi aktyvnosti v suchasnij Italii. – K., 2001. – 478 p.
14. Perehudov S. Ynstytuty hrazhdanskoho obschestva y hosudarstvo// S. Perehudov / Sotsys. – 1995. -№3. – pp.71-87
15. Perehudov S. Hrazhdanskoe obschestvo: «trekhchlennaia» yly odnochlennaia model' // S. Perehudov / Polys. – 1995. - №3. – pp.57-69
16. Rubin Ya. Deiaki zavvazhennia po problematytsi hromadians'koho suspil'stva // Ya. Rubin / Suspil'stvo j ekonomika. – 2004. - №5-6. – pp.127-139
17. Alexander, Jeffrey C. „Civil Society I, II, III: Constructing an Empirical Concert from Normative Controversies and Historical Transformations”/ In the book: Real Civil societies. Dilemmas of Institutionalization. Ed. by Jeffrey C. Alexander. - London etc.: Sage, 1998.

Рецензент: Неліна Д.В., д.політ.н., доцент

УДК 351.1/314.1

Долінченко О.М.,
аспірант кафедри регіонального
управління, місцевого самоврядування
та управління містом Національної
академії державного управління при
Президентіві України

АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано тенденції розвитку сучасної демографічної кризи в Україні, зокрема зменшення народжуваності, підвищення показників смертності населення, негативні міграційні тенденції, зростання урбанізованості населення та інші. Виокремлено прямі та опосередковані чинники формування демографічної кризи.

Ключові слова: демографічна криза, депопуляція, природний приріст, народжуваність та старіння населення, міграція, урбанізація.

Долинченко О.М.,

аспірант кафедри регіонального управління, місцевого самоуправління и управління городом Национальній академії державного управління при Президенті України

АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО КРИЗИСА В УКРАИНЕ

Аннотация. Проанализированы тенденции развития современного демографического кризиса в Украине, в частности уменьшение рождаемости, повышение показателей смертности населения, негативные миграционные тенденции, рост урбанизации населения и др. Выделены прямые и косвенные факторы формирования демографического кризиса.

Ключевые слова: демографический кризис, депопуляция, природный прирост, рождаемость и старение населения, миграция, урбанизация.

Dolichenko O.M.,

graduate student of Regional Administration, Local Government and city management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

ASPECTS OF DEMOGRAPHIC CRISIS IN UKRAINE

Annotation. The tendencies of modern demographic crisis in Ukraine, in particular reduction in fertility rates, increased mortality, unstable migration trends that turned into a demographic crisis factors in the formation of which was unfavorable economic environment, difficult social conditions of life, poor health care system, etc. . Pointed out in direct and indirect factors shaping the demographic crisis. Investigated aspects and factors influencing the formation of the demographic crisis in Ukraine and develop proposals to eliminate its negative effects. The content of the concept of the demographic crisis and proanalizuvano main problems of state regulation demographic protsesaiv. The term demographic crisis is a deep strain Reproduction associated with extremely low fertility, low duration and high mortality. In recent years, Ukraine experienced a period of severe demographic crisis. Now our country is one of the last places in the world in terms of fertility and at the same time has one of the highest indices of mortality.

The main problematic aspects of the formation of the current demographic crisis in Ukraine is to reduce the birth rate due to adverse economic processes, the lack of tradition of large, non-satisfactory state of health and negative environmental situation. Increased mortality of the population due to different types of diseases and progressive depopulation trends. High levels of population aging, falling life expectancy and demographic burden on the younger population. Significant regional differences in population density, the number of rural and urban population, income, number of births and the environmental situation. Negative external migration trends. A significant level of emigration of working age and skilled labor, distribution of illegal migration flows. Increasing urbanization by reducing the population of Ukrainian villages through migration outflows and depopulation in rural areas and thus reduce the number of villages, towns, and increase in the number and density of population in the cities of Ukraine. The problems of state regulation of demographic processes of individual regions and urban cities is the lack of a systematic approach to the formation of state regional policy, inadequate legal regulation of regional and urban economic development, the inefficiency of the current system of local governance lack of influence of the system of local budgets and transfers on economic development regions.

Key words: demographic crisis, depopulation, natural in-growth, birth rate and aging population, migration and urbanization.

Постановка проблеми. Демографічні проблеми, що виникли у 90-х роках в Україні характеризувались падінням народжуваності, підвищенням смертності, нестійкими міграційними тенденціями перетворилися в демографічну кризу, чинниками формування якої були несприятливе економічне середовище, складні соціально-побутові умови життя населення, недосконала система охорони здоров'я та ін. Сьогодні пріоритетним напрямом державного регулювання демографічних процесів є розробка заходів щодо подолання демографічної кризи, як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному та місцевому рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кризових явищ демографічних процесів в Україні аналізували такі науковці: О. М. Балакірева, В. І. Довженко, Е. М. Лібанова, О.В. Макарова, В. М. Медков, О. Г. Осауленко, С. І. Пирожков, К. Ю. Сегіда, Г. В. Серeda, С. Г. Стеценко, П.Є. Шев-чук та ін. Питання демографічної кризи вивчали зарубіжні теоретики, серед яких: А. Я. Боярский, Д. І. Валентей, А. Я. Кваша, В.М. Медков, В. С. Шешенко та ін. Основи урбаністики та розселення досліджували Б. І. Адамов, В. Г. Давидович, Л. М. Немц, О.Г. Топчій, О. І. Шаблій та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовні дослідження згаданих вище науковців, не досить опрацьованими залишаються питання виокремлення чинників формування демографічної кризи.

Метою даної статті є дослідження аспектів та чинників формування демографічної кризи в Україні і вироблення пропозицій щодо усунення її негативних наслідків.

При написанні статті було поставлено такі завдання: розкрити зміст поняття демографічної кризи; проаналізувати сучасний стан демографічної ситуації в Україні; дослідити основні проблеми формування сучасної демографічної кризи в Україні; проаналізувати основні проблеми державного регулювання демографічних процесів.

Вклад основного матеріалу. Під демографічною кризою розуміється глибока деформація відтворення населення, пов'язана із: надзвичайно низьким рівнем народжуваності (найнижчим за всю історію демографічних спостережень в Україні); низькою тривалістю життя (порівняно з сучасними світовими стандартами) та, відповідно, дуже високою смертністю (особливо чоловіків у працездатному віці), а також архаїчною структурою причин смерті; погіршенням якості населення (рівня здоров'я, освіти, соціальної структури тощо). При цьому слід пам'ятати, що деформація процесу відтворення населення відбувається на тлі високого рівня безробіття та міграційного впливу населення [8].

Історичний процес зміни репродуктивної поведінки в деяких промисловорозвинутих країнах виявляє тенденцію до падіння рівня

народжуваності нижче від необхідного для простого відтворення населення, що є причиною сучасної демографічної кризи [4, с. 235].

За останні роки Україна переживала період серйозної демографічної кризи. Зараз наша держава посідає одне з останніх місць у світі за рівнем народжуваності і водночас – має найвищі (після країн Центральної Африки) індекси смертності на 1 тис. населення [7].

Основними проблемними аспектами формування сучасної демографічної кризи в Україні є зменшення народжуваності через негативні економічні процеси, відсутність традицій багатодітності, не задовільний стан здоров'я населення та негативну екологічну ситуацію. Підвищення показників смертності населення унаслідок різних видів захворювань та прогресуючі тенденції депопуляції населення. Високий рівень старіння населення, падіння середньоочікуваної тривалості життя та демографічне навантаження на молоде населення держави. Значні регіональні розбіжності у щільності населення, кількості сільського та міського населення, доходах населення, кількості народжених та екологічній ситуації. Негативні зовнішні міграційні тенденції. Значний рівень еміграції осіб працездатного віку та кваліфікованої робочої сили, поширення нелегальних міграційних потоків. Підвищення темпів урбанізації шляхом зменшення народонаселення українських сіл через міграційні відтоки та депопуляцію у селах та відповідно зменшення кількості сіл, селищ міського типу та зростання кількості та щільності населення міст України.

Аналізуючи аспекти демографічної кризи в Україні зазначимо, що щорічна кількість народжених зменшилась із 657,2 тис. осіб у 1992 р. до 502,6 тис. осіб у 2012 р. Спостерігається тенденція до збільшення віку матерів народження дітей, зокрема підвищується коефіцієнт народжуваності у матерів віком 25–29 років, 30–34 років, 35–39 років, що негативно позначається на народжуваності та формує депопуляцію населення [3].

Прогресивне зростання смертності населення характеризується підвищенням смертності із 629,6 тис. осіб у 1990 р. до 664,6 тис. осіб у 2012 р. А відповідно, підвищення тенденцій депопуляції населення України відбувається через високу смертність та низьку народжуваність, а природний приріст населення змінюється із додатнього 27,6 тис. осіб у 1990 р. на від'ємний (-162 тис. осіб) у 2012 р. [3].

Найбільш кризовим періодом для України були 1995-2006 рр. коли депопуляція населення була максимальною. Кризові тенденції демонструє і середньоочікувана тривалість життя, яка становить 71,02 роки, яка більшою є у жінок та меншою у чоловіків.

Рівень економічної розбіжності між регіонами є також значним. Економічні диспропорції й асиметричні шляхи розвитку між регіонами

повинні сприйматися як один із чинників, який пояснює географічну міграцію по території України та за її межами [2, с. 4-5].

Підвищення чисельності працездатного населення України яке емігрує за кордон, а також чисельності нелегальних мігрантів на території України, переміщення населення у більш економічно розвинені регіони – виступає ще одним аспектом демографічних кризових процесів. Рівні виїзду та в'їзду мігрантів відбуваються з різною інтенсивністю за регіонами держави. Рівень виїзду мігрантів дуже високий із депресивних регіонів: Закарпатської та Чернівецької областей, а дуже високий рівень в'їзду мігрантів спостерігається у економічно та індустріально розвинених регіонах: Дніпропетровській, Донецькій та Київській областях (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні виїзду та в'їзду мігрантів за регіонами держави *

Рівні в'їзду/виїзду за межі регіону	В'їзд мігрантів	Виїзд мігрантів
Дуже високий	Дніпропетровська, Донецька, Київська обл.	Закарпатська, Чернівецька обл.
Високий	Вінницька, Луганська, Львівська, Одеська, Харківська обл.	Волинська, Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська обл.
Середній	Житомирська, Запорізька, Полтавська, Хмельницька, Черкаська обл., АР Крим.	Вінницька, Луганська, Миколаївська, Рівненська обл.
Низький	Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Сумська, Чернігівська обл.	Донецька, Запорізька, Чернігівська, Сумська, Харківська, Херсонська обл., АР Крим.
Дуже низький	Закарпатська, Тернопільська, Херсонська, Чернівецька обл.	Дніпропетровська, Житомирська, Київська, Кіровоградська, Одеська, Полтавська обл.

* Складено та узагальнено автором за матеріалами [2]

Міграційні потоки також спричиняють зменшення чисельності сільського та збільшення міського населення, та зростання урбанізованості населення країни. Якщо аналізувати рівень урбанізованості в Україні, то найбільш урбанізованими регіонами у 2012 р. – є Донецька область – 91%; Луганська – 87%; Дніпропетровська – 83%; Запорізька – 77%; Миколаївська,

Сумська області, АР Крим – 68%. Загалом ступінь урбанізації населення держави утворюються на рівні 61,76% та за останні роки – збільшується.

Урбанізованість населення розрізняються за віковими групами, зокрема найбільш урбанізованими – є групи населення 15–19 р. – 73%; 20–24 р. – 71%; 25–29 р. – 69%; 30–34 р. – 68%; 35–39 р. – 69%; 40–44 р. – 70%; 45–49р. – 71%; 50–54 р. – 71% [3]. Найбільший рівень населення та динаміка зростання кількості населення є у містах: Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Донецьку та Запоріжжі. Зокрема, чисельність населення м. Києва зростає у геометричній прогресії, і по прогнозах повинна збільшитись у 2017 р. до 2985,6 тис. осіб.

Аналізуючи демографічний розвиток великих міст, зокрема м. Києва ознаками міської територіальної системи є організація промислового виробництва, використання території індустріального призначення, концентрований тип розселення, висока щільність населення, багатофункціональна розвинена сфера соціальних послуг, розгалужена інфраструктурна та транспортна мережа, багатофункціональність та динамічність розселення на міських територіях. Ще однією кризовою тенденцією – є зменшення населення українських сіл, його депопуляція та зміна статево-вікової характеристики сільського населення. Сільське населення країни скорочується із 16,9 млн осіб у 1990 р., а це 32,7% від усього населення країни до 14,3 млн осіб у 2012 р., що становить 31,2%.

У різних регіонах України ця загальна тенденція виявляється неоднаковою мірою, адже на динаміку чисельності сільського населення впливають системи його розселення, що склались історично. Так, Західний регіон за складом є сільськогосподарським, де частка сільського населення становить близько 50%. У Закарпатській, Чернівецькій, Тернопільській, Івано-Франківській областях сільське населення істотно перевищує міське. А 1 млн сільських мешканців Львівської області є найвищим показником серед усіх областей України. Тоді як у Східному регіоні спостерігається найменша питома вага сільського населення. Тут кожен сьомий житель мешкає на селі, а в Луганській області найменша чисельність селян серед усіх областей України: утричі менше, ніж на Львівщині [6].

На думку переважної більшості фахівців, основними причинами нинішньої глибокої демографічної кризи є: низький рівень життя населення, відмова сімей народжувати дітей через соціальні причини; високий рівень смертності, поширення в Україні соціально небезпечних хвороб (ВІЛ/СНІД, наркоманія, туберкульоз); недосконала пенсійна система, наслідок якої – зниження рівня життя громадян після виходу на пенсію; незадовільний стан галузі охорони здоров'я; відсутність належної державної підтримки здорового способу життя [7]. Проте, ці чинники не є визначальними, і демографічна криза формувалась протягом багатьох років під впливом чинників прямого та опосередкованого впливу.

Окрім умов економічного, соціального, індустріального, екологічного розвитку, недосконала система державного регулювання демографічних процесів країни, регіонів та великих міст створює підґрунтя для поглиблення демографічної кризи в державі. Основними проблемами державного регулювання демографічними процесами, є [5]:

- не створена модель ефективного державного та регіонального демографічного регулювання;
- недостатність фінансування вже запланованих у довгострокових програмах заходів та низька ефективність використання наявних ресурсів,
- зловживання та необґрунтоване використання коштів на демографічне регулювання;
- низька ефективність реалізації запланованих заходів;
- формальний підхід до виконання більшості прийнятих цільових програм;
- суттєві міжрегіональні відмінності умов реалізації управлінських рішень та заходів демографічної політики;
- вимушений відхід від реалізації заходів, передбачених стратегічним довгостроковим демографічним плануванням на користь оперативного управління;
- відсутність необхідної нормативно-правової бази, несвоєчасне прийняття рішень про внесення необхідних змін в існуючі закони для реалізації управлінських заходів у сфері регулювання демографічних та міграційних процесів тощо.

Проблемами механізмів державного регулювання демографічних процесів окремих регіонів та урбанізованих міст є наступні: відсутність системного підходу при формуванні державної регіональної політики; недосконалість нормативно-правового регулювання регіонального та міського економічного розвитку; неефективність діючої системи управління на місцевому рівні; недостатній вплив системи формування місцевих бюджетів та трансфертів на економічний розвиток регіонів [1, с. 99].

Висновки. Отже, основними чинниками формування демографічної кризи в Україні є несприятлива економічна ситуація, низька якість життя, складні соціально-побутові умови, високий рівень безробіття, складна екологічна ситуація, нерівномірний розвиток регіонів держави, занепад українського села.

Для подолання наслідків демографічної кризи необхідно підвищити рівень соціальних державних виплат, забезпечити створення нових робочих місць, створити умови для відродження сільських територій, вирішити проблеми перенаселення великих урбанізованих центрів, забезпечити економічне та соціальне вирівнювання різних територій.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами подолання демографічної кризи є реалізація спланованих короткострокових та довгострокових цілей державної демографічної політики. Зокрема короткотер-

міновими цілями будуть: зменшення бідності, підвищення рівня зайнятості та покращення умов праці, підвищення народжуваності; а короткотерміновими заходами стануть: підвищення соціальних виплат бідним верствам населення; стимулювання створення нових робочих місць, впровадження програм соціальної підтримки молодих сімей та стимулювання народження другої і третьої дитини в сім'ї. Довготерміновими цілями будуть: зменшення смертності, підвищення середньої тривалості життя; а короткотерміновими заходами стануть реформування системи охорони здоров'я, профілактика боротьби з інфекційними хворобами.

Використані джерела інформації:

1. Лесечко М. Д. Шляхи вдосконалення сільського розселення. / М. Д. Лесечко – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1993. – 257 с.
2. Міграція в Україні факти і цифри / Міжнародна організація з міграції (МОМ) Представництво в Україні, вересень 2011 р.
3. Населення України: тенденції 1990-2012 років [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Про необхідність розвитку теорії сучасної демографічної кризи / В.П. Піскунов // Демографія та соціальна економіка. – 2007. – № 2. – С. 234-246.
5. Проблеми та шляхи оптимізації державного регулювання демографічних і міграційних процесів в Україні <http://old.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/30.htm>.
6. Соціологія села: об'єкт, предмет, структура, історія становлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/>.
7. Черничук Л. В. Демографічна політика: основні вектори в умовах кризи [Електронний ресурс] / Л. В. Черничук. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2009_5.
8. Шевчук Стратегічні пріоритети подолання демографічної кризи в Україні / П.Є. Шевчук // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 2. – С. 47-54.

References:

1. Lesechko ND Ways to improve rural settlement. / MD Lesechko - K.: "Ukrainian Encyclopedia" them. M. P. Preferred, 1993 - 257 p.
2. Migration in Ukraine facts and figures / International Organization for Migration (IOM) Mission in Ukraine, September 2011
3. The population of Ukraine: Trends 1990-2012 years [electronic resource] - Access: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. On the need to develop the theory of modern demographic crisis / VP Piskunov // Demography and social economy. - 2007. - № 2. - S. 234-246.
5. Problems and optimization of state regulation of demographic and migration processes in Ukraine <http://old.niss.gov.ua/Monitor/januar2009/30.htm>.
6. rural sociology: object, object, structure, history of formation [electronic resource]. - Mode of access: <http://elibrary.nubip.edu.ua/>.
7. Chernychuk L. Population policy: main vectors in crisis [electronic resource] / LV Chernychuk. - Mode of access: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/znpn/2009_5.
8. Shevchuk Strategic Priorities overcoming the demographic crisis in Ukraine / PE Shevchuk // Demography and social economy. - 2005. - № 2. - S. 47-54.

Рецензент: Крижина Н.П., д.держ.упр., професор